

In memoriam

ТАТЯНА МИХАЙЛОВНА НИКОЛАЕВА (19.09.1933, ЛЕНИНГРАД – 21.10.2015, МОСКВА)

Стефана Димитрова*Българска академия на науките*

Преди няколко седмици се получи от Москва тъжната вест, че рано сутринта на 21 октомври миналата година е починала чл.-кор. Татяна Михайловна Николаева. И въпреки че всички, които общувахме с нея по-близко, знаехме, че в последно време имаше проблем със здравето, не можехме изведнъж да повярваме, че така неочаквано и изведнъж не само руската, но и световната лингвистика трябваше да понесат толкова тежка и непоправима загуба.

Татяна Михайловна беше от 2000 година член-кореспондент на Руската академия на науките, а от 2002 г. до последния си миг – главен редактор на списание *Вопросы языкознания*. Тя работеше в Института по славянознание при Руската академия на науките, където завеждаше Отделението по типология и сравнително езикознание. И тъй като беше възпитаничка на Московския университет, в течение на дълги години преподаваше там във Филологическия факултет, в Отделението по теоретична и приложна лингвистика. Тя остана докрай вярна ученичка на основателя на това отделение професор В. А. Звегинцев, който беше научен ръководител на дипломната ѝ работа. По негов съвет тя стана аспирантка на проф. А. А. Реформатски, с когото поддържаше активен творчески контакт до края на дните му. Двата ѝ учители изиграха изключително важна роля за формирането на научните интереси на бъдещата блестяща лингвистка, работила еднакво успешно в толкова много филологически области: руско езикознание, славистика, акцентология, теория на интонацията, фонетика и фонология, езикови контакти, общи проблем на лингвистиката, семиотика, лингвистика на текста, литературознание.

Ранните изследвания на Т. М. Николаева са посветени на проблемите на машинния превод и на формалното описание на руската граматика, а от средата на 60-те години тя е една от първите изследователи на прозодията и фразовата интонация на славянските и балтийските езици. В същото време Т. М. Николаева е един от първите лингвисти, обърнали внимание на семантичното своеобразие на морфологичния клас частици, който практически не се изучаваше в традиционната лингвистика; тя откри една нова област на лингвистичното описание, свързана с модалните и дискурсивните частици. И именно тя на една международна конференция в Поатие (Франция) обяви, че е настъпила епохата на граматиката на малките думички. Последните години от живота ѝ бяха посветени на лингвистичната семиотика, на семиотиката на художествения текст и на постоянно интересувашата я лингвистика на текста, увлечението ѝ от която беше заявено още през 1978 г. със съставянето на 8-ия том от поредицата *Новое в лингвистике*. Предговорът към този том и до днес е ненадминат анализ на задачите, развитието и терминологичния код на текстовата лингвистика.

Всичко, до което се е докосвала Татяна Михайловна, е извършено във висша степен професионално, оригинално и талантливо. Нейните заслуги бяха очевидни за всички, които поне веднъж бяха прелистили някое нейно изследване. А изследванията ѝ никак не са малобройни. Т. М. Николаева е автор на повече от 450 публикации. Част от тях са монографии, но и всяка нейна статия сама по себе си има фундаментално значение. Своеобразието на лингвистичния ѝ почерк и необикновеният ѝ ум бяха оценени отдавна във всички лингвистични кръгове на Европа и Америка. Тя беше член-кореспондент на Гьотингенската академия на науките, вицепрезидент на Международното фонетично дружество, член на Руския национален комитет на славистите, председател на комитета за присъждане на премията „Акад. А. А. Шахматов“. Чела е лекции почти във всички големи европейски университети, неоднократно е посещавала и нашата страна и нейното участие в една от международните конференции на МАПРЯЛ, организирани във Великотърновския университет, се превърна в истински празник на духа и полета на лингвистичната мисъл. Не е лесно да се изброят дори най-популярните работи на тази необикновена и единствена по рода си лингвистка. Ще се опитам да напомня в хронологичен ред онези, които според мен са основните жалони на пътя ѝ от един успех към друг.

1969 – *Интонация сложного предложения в славянских языках*;

1977 – *Фразовая интонация славянских языков*;

1982 – *Семантика акцентного выделения*;

1985 – *Функции частиц в высказывании*;

1996 – *Просодия Балкан*;

1997 – „*Слово о полку Игореве*“ – *лингвистика текста и поэтика*;

2000 – *От звука к тексту*;

2005 – „*Слово о полку Игореве*“ и пушкинские тексты;

2008 – *Непарадигматическая лингвистика: история блуждающих частиц*;

2012 – *О чем на самом деле написал Марсель Пруст?*

Татяна Михайловна работеше над монографиите си винаги изключително самостоятелно, без каквато и да е помощ от техническите си сътрудници, но в същото време отдаваше много сили и внимание на работата си с различни авторски колективи; тя подготви и издаде антологията *Из работ Московского семиотического круга* (1997), колективните монографии *Славянские языковая и этноязыковая системы в контексте неславянского окружения* (2002) и *Вербальные и невербальные опоры пространства межфразовых связей* (2003), а заедно с Ф. Б. Успенски основа непериодичното издание *Именослов/имя: семантическая аура*. Ръководейки най-авторитетното руско лингвистично списание, Т. М. Николаева беше изключително активен член на редколегиите на редица други издания: *Известия РАН, серия литературы и языка*; *Основы славянского и балканского языкознания*; *Проблемы фонетики* и др.

Кончината на Т. М. Николаева нанесе дълбока рана на колегите, учениците и последователите ѝ. За това говори огромното количество некролози, посветени на паметта ѝ. От тях би могъл да се получи тежък том от текстове, изпълнени едновременно с тъга по прекрасния човек и с благодарност за неговата предана и безкористна служба на лингвистичната наука. Ще цитирам с големи съкращения няколко реда от тези некролози:

Татяна Михайловна принадлежеше към блестящата плеяда лингвисти,... необикновено надарени, знаещи, духовно свободни, осъзнаващи необходимостта от изменения и притежаващи за това нужните сили.

В науката тя беше мощен професионалист... Всеки написан от нея текст е нещо повече от текст,... – зад всяко изречение се чувства философското осмисляне на дълбинните корени на изучаваното явление и на неочевидните му връзки с множество други явления и факти.

За себе си тя беше избрала най-трудните нравствени норми и ги спазваше безупречно...

Хората като нея са винаги малко... Загубата е непоправима.

Когато ни напусне някой дишал до вчера човек, по образувалата се пустота започваме да измерваме величието му. Добре е, че след учения остават неговите работи, идеи и хора, готови да ги апробират и развиват. Едно малко утешение за мен е фактът, че един мой ученик в Пловдивския университет написа и защити докторска дисертация, опирайки се на непарадигматичната теория на Т. М. Николаева. И тя разбра за това малко преди да ни напусне. Мисля, че я зарадвахме, защото това беше първата дисертация за блуждаещите частици. Да, след смъртта остават трудове, идеи, съвети. Но какво да кажем

за това, което не е подвластно на никаква наука – за приятелската усмивка на Татяна Михайловна, за неподражаемото ѝ чувство за хумор, за умението ѝ да ободри съмняващия се в силите си млад езиковед и когато е нужно, да постави на място с една дума или даже с поглед някой излишно самоуверен, но неубедителен теоретик. Нашето познанство с нея обхваща дълъг, дълъг период още от студентските ни години и никога не се е прекъсвало. Постепенно то прерасна в нежна душевна привързаност. Ние се срещаме в различни страни, в различни градове, на много конгреси и конференции. Тя ми е гостувала в София и аз съм посещавала уютния ѝ дом на улица „Качалов“ в самия център на Москва, познавах семейството ѝ и много нейни близки приятели. Тя знаеше абсолютно всичко за мен и даже след някоя по-дълга раздяла при поредната среща започваше да задава вопросы така, като че ли не сме се виждали само от вчера. И всеки път благодареше на съдбата, че отново сме се срещнали. Чувството за благодарност, присъщо на Татяна Михайловна, беше пословично. То намери най-ярко отражение в спомените ѝ за А. А. Реформатски и в траурното ѝ слово на погребението на В. А. Звегинцев. А сега настъпи моментът ние да склоним глава пред делото на нейния живот и да съхраним завинаги в благодарната си памет жив образа на учения, озарен от светлината на Знанието и Добротата.

IN MEMORIAM: TATYANA MIKHAYLOVNA NIKOLAYEVA

✉ **Prof. Stefana Dimitrova, DSc.**
Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
Sofia, Bulgaria
E-mail: stediru@abv.bg